

Türkiye'de Enerji Sorunu ve Bir Seminer

Yazan :

Dr. Ergin GÜNCE

1. GİRİŞ

Geçtiğimiz Haziran ayının son haftasında, İstanbul'da Büyük Tarabya Otelinde «Türkiye'nin Enerji Sorunları» konusunda bir seminer yapıldı. Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti'nce düzenlenen seminere tam 11 bildiri sunuldu ve her bildiriden sonra çeşitli biçimde tartışmalar yapıldı. 5 gün süren seminerde) Türkiye'nin bugünkü enerji üretim ve tüketimi, gelecekte karşılaşacağı durum ve alınması gereken tedbirler ile enerji politikası ve diğer ülkelerle kıyaslamalar gibi, böyle bir seminerde ele alınması olağan konular üzerinde duruldu.

Kimsenin aklına böyle bilimsel bir toplantıya ön ayak olduğu" için Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti'ni kınamak gibi ters bir düşünce gelmez ama, seminerin bizce en büyük eksikliği «konunun gerçek sahiplerinin» kapı dışında bırakılmış olmalarıydı. Başta Devlet Planlama Teşkilatı olmak üzere, Türkiye Elektrik Kurumu gibi, Etibank gibi kuruluşlarla, Elektrik Mühendisleri Odası, Maden Mühendisleri Odası, Makina Mühendisleri Odası ve Fizik Mühendisleri Odası gibi «bu konuda söz ve karar sahibi» olması gereken örgütler seminerin dışında bırakıldı. Acaba bu bir dalgınlık eseri miydi? Hayır, elbette ki bir dalgınlık eseri değildi, bilinçli bir tutumdu ve başta ünlü işadamı iNejat Eczacıbaşı olmak üzere semineri kotaranlar, bilerek ve isteyerek bu işi böyle «kendi kendine gelin güveyi olma havası içinde» yürütmeyi doğru bulmuşlardı. Niçin böyle bir çekingenliğe kapılmışlardı, ne yapmak istiyorlardı? Bunların karşılığını seminerin havsamı özetle fakat gerçekçi ölçüler için:de yansıtmaya çalıştıktan sonra birlikte, araştırabiliriz.

2. SEMİNERİN GENEL HAVASI

Seminerin açış konuşmasını yapan, ESEKH* Yönetim Kurulu Başkanı Nejat Eczacıbaşı, «... Gelişen ekonomilerde yeterli miktar ve şekildeki enerjiyi en uygun maliyetle sağlama stratejisi; enerji kullanımı ve transformasyonunda görülen israf, tabiatın bağışladığı kaynakların tükenmesi ,enerji kullanılırken meydana gelen çevre ve hava kirlenmesi ve geleceğin enerji kaynaklarını yaratmak bu konunun önemli sorunlarıdır. Seminerimizde bu genel perspektif içinde Türkiye'nin enerji sorunu tartışılacaktır.» diyerek konuyu sınırladı. Burada hemen belirtilmesinde yarar görülen bir nokta var: enerji konusu bu sınırlar içinde ancak bazı teknik yönleriyle incelenebilir. Nitekim seminerde de öyle incelendi.

- ESEKH • = Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti.

görüşler

Oysa konuya daha gerçekçi ve çözüm getirici bir «perspektiften» bakmak zorunludur. Böyle bir perspektif ise, konuyu, bütün ekonomik, sosyal ve siyasal sorunları ve darboğazlarıyla birlikte ele almayı gerektirmektedir. Zaten hiçbir konu, yalnız teknik çözüm kabul etmemektedir çalgımızda. Enerji gibi «dikenli» ve büyük çıkarların çatıştığı bir sahne ise «yalnız teknik bir yaklaşım» düpedüz yetersiz kalcaktır. Alın linyit konusunu, alın petrol konusunu, alın atom enerjisi konusunu, alın hidroelektrik konusunu, bunların altında «başta mülkiyetle ve sermaye çıkarlarıyla ilgili» konular olmak üzere birçok ekonomik, siyasal çözümler veya çözüm güçlükleri, darboğazlar, tıkanıklıklar bulacaksınız.-Bu kaçınılmaz bir durumdur. Öyleyse, çözüm getirmek, aydınlık getirmek isteyen her toplantı, her seminer bunlarla uğraşmalıdır.

İşte sözünü ettiğimiz seminer bunları yapmamış, konuyu tek boyutlu olarak sınırladığı bir alana getirip orda tartışmıştır. Böyle olduğu halde, Nejat Eczacıbaşı, çıkış konuşmasında «... toplumumuzun temel sorunlarını, açık bir formun sağlıklı tartışma ortamına getirmek ve orada çözümler aramak kuruluşumuzun ana amacıdır.» diyebilmiştir. Oysa seminer ne açıktır, ne de çözüm araştıran bir toplantıdır. Tek bir cümle ile özetlemek gerekirse seminer, teknik bazı gerçeklere —ve bunların bazıları önemli gerçeklerdir— ışık tutarak, özel sektörün enerji konusundaki tutumunu yansıtmak ve ilerde özel sektöre enerji üretiminde de büyük bir kâr payı koparmaktır. Gene Nejat "Eczacıbaşı, «... ülkemizde belirli amaçlarla davalarımızı tetkike ve tahlile itibar etmeden neticelere atladığımız çok oluyor. Çok zaman bir siyasî partinin veya bir örgütün konuyu ele alması, o konunun karşısına çıkılmasına veya yanında bulunulmasına yeterli bir sebep teşkil ediyor. Enerji problemimiz bu tür sorunların bir tanesidir.» demektir. İlk bakışta «inceleme yapalım, ondan sonra, bilimsel esasları belli olduktan sonra bir konuda konuşalım» gibi genel bir doğruya parmak basıyormuş gibi geliyor insana. Oysa işin içinde; şu var: «petrolü devletleştirmek, bütün yeraltı servetlerini kamulaştırmak isteyenler, konuların yeteri kadar incelemeyen konuşuyoruz», demek ister Eczacıbaşı.

Bu genelleme ile ilgili olarak hemen belirtelim ki Türkiye'de, ırcelenmemiş sayılan pek çok konuyu iyi bilenler vardır. Örneğin bir İhsan Topaloğlu vardır, petrol konusunu iyi bilir, acaba seminere neden çağırılmamıştır? Bizce bu sorunun cevabı bellidir: ESEKH başkanı konuyu belli bir çerçevede hapsederken, onu o çevreden gerçek boyutları olan bir çerçeveye taşımak isteyenleri işin başında «bilgisiz» ilan eder ve rahatlamak ister böylece.

İşte, «Türkiye'nin Enerji Sorunları» adlı seminerin genel havası budur. Budur çünkü, eğer Neiat Eczacıbaşı, gerçekten bilgisiz saydığı insanlar varsa, bunları seminerine çağırır, bir auzelce eğittikten sonra evlerine gönderebilirdi.

Seminerin ikinci gününde bir konuşma yapan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Nuri Kodamanoğlu ise «Bakanlık Teşkilat Kanunu'nun bir an önce çıkarılması sağlanmalıdır. Pek yakında Parlamento'ya sunmayı düşündüğümüz Teşkilat Kanunu'muz ihtiyacımız olan imkanları da getirecektir.» derken, konuyu yalnız idare ve personel rejimi açısından gördüklerini belirtmek istemiştir. Oysa aynı sayın bakan, «Maden Reformu Kanun Tasarısı'nı» TBMM'ne sevk etmiş ve özel kesim sözcülerinin yıldırımlarını üstüne çekmeğe başlamıştır Bu bakımdan sayın Kodamanoğlu'nun seminerde, konuya çeşitli bakış açılarını dile getirmesi mümkündür ve kendilerinden daha çok bu beklenirdi.

3. TÜRKİYE'DE ENERJİ ARZ VE TALEBİ

Seminere ilk tebliği sunan, İktisadî Kalkınma Vakfı Genel Sekreteri Haluk Ceyhan, enerji tüketimin hacim ve yapısı ile ulusların gelişmişlik seviyelerinin ölçülebileceğini söyle-

di. Konuşmasında Türkiye'yi kendi boylam band üzerindeki ülkelerle kıyaslayan Ceyhan, ele aldığı 20 ülke arasında birey başına gelir bakımından 13. sırayı alan yurdumuzun, enerji bakımından ancak 16. sırayı alabildiğini belirtti. Demek ki bu coğrafya kuşağında, gelir bakımından bizden daha geride oldukları halde enerji kullanımında bizi geçmiş bulunan 3 ülke var. Enerji kaynaklarını ticarî olan ve ticarî olmayan kaynaklar olmak üzere iki ana grupta toplayan konuşmacı odun, tezek ve tarım artıkları gibi yakıtların yurdumuzda hâlâ önemli bir yer tuttuklarından yakındı. Ceyhan'ın konuşmasında dikkati çeken en önemli yargı, «Türkiye'de henüz belli bir enerji politikasının bulunmayışını» belirtmesi idi. Gerçekten de Türkiye'de belli bir enerji politikası yoktur ve bunun tâ dış siyasal ve ekonomik ilişkilerimize, NATO üyesi oluşumuza kadar uzanan belli nedenleri de vardır.

Gene aynı konuşmacının belirttiğine göre, Türkiye'de 1995 yılında, toplam olarak 150 milyon ton taş kömürü eşdeğerinde enerjiye ihtiyaç vardır ve bu ihtiyaç 1970 yılı enerji tüketiminin 5 katına eşittir. Böyle bir ihtiyacı karşılayabilmek için yıllık ortalama enerji artış hızının % 7,5 düzeyinin altına düşmemesi gerekir. 1980 yılı enerji ihtiyacımızın 55 milyon ton taş kömürü eşdeğerinde olacağını da belirten Ceyhan, bütün bu ihtiyaçların karşılanması için taşkömürü üretiminin 5,8 milyon tona çıkarılmasını, linyite elektrik üretiminde yer verilmesini ve iyi kaliteli linyitlerden yakacak olarak yararlanılması gerektiğini ve tabii hidrolik enerjisi üretiminin artırılmasını önermektedir. Fakat enerji ihtiyacının karşılanmasında asıl ağırlık petrol ürünlerinin üzerinde kalacaktır; bundan kaçınılması zordur. 1980 yılında ham petrol talebimiz 15 milyon tona yükselecektir. Bilinen petrolü alanlar bu düzeyde bir ham petrol ürteimine elverişli olmadığı için 'bu alanda «dışa bağıllık» gittikçe artacaktır.

Burada bir parantez açarak, son günlerde tazelenen iki eski konuya parmak basmak yerinde olacaktır. Bunlardan birincisi linyite dayalı elektrik santralleri, diğeri Irak veya İrlanda bir uzun dönemli petrol anlaşması yapma sorunudur. Kısaca Batı Linyitleri adını alan linyit bölgesi geniş ölçüde özel sektör tarafından adeta «tapulanmıştır.» Bu bölgede iki yeni termik santralın kurulması gerektiğini Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı sayın Nuri Kodamanoğlu 24 Temmuzda Niğde'de yaptığı bir konuşmada açıklamış blunuyor. Daha önce televizyonda yapılan bir tartışmadan (ki bu tartışmaya Bakan'ın yanısıra, AP'li Esat Kıratlıoğlu, DP'li Mehmet Turgut gibi sıkı özel teşebbüs taraftaları da katılmışlardı) da anladığımıza göre TBMM'nde özel sektörün elindeki zengin linyit yataklarının kamuya devredilmesi ve termik santraller için dayanak teşkil etmesi büyük bir karşı oyla göğüslenecektir ve bu oylar AP ile DP'den (yani çoğunluktan) gelecektir.

Söz konusu olan ikinci nokta Irak ile petrol hattı ve doğal gaz sorunlarının çözümlenmesinde siyasal seviyede tikanlıkların bulunmasıdır. Gerçekten de TPAO teknisyenleri (ki bunlardan üçü Temmuz sonlarında Irak'a gitmiş ve oradaki teknisyenlerle detay mühendislik projeleri konusunda görüşmeler yapmışlardır) Irak-Türkiye boru hattı projesine candan taraftardır. Çünkü bu, teknisyenlerin inancına göre, teknik ve ekonomik açıdan en doğru çözümü verecek bir projedir. Diğer taraftan İran Şahı'nın bütün arzusuna, yada arzulu görünmesine rağmen, İran ile boru hattı konusunda bir anlaşmaya varılamamıştır; İran'lı teknisyenlerin bu alanda ters bir tutum takındıkları ve projeye açıkça karşı çıktıkları bilinmektedir. Teknik tartışmaların gerisinde, hem İran hem de Irak'la olan ilişkilerde siyasal tercihler ve çözümler bulunduğu da genel bir gerçektir. Ayrıca, Irak'ın genel siyasal tutumu ile petrollerini kamulaştırması konusunda aldığı son karar, batılı petrolcülerin ve onların geniş ölçüde söz ve karar sahibi olabildikleri batılı devlet tutumlarının doğal bir sonucu olarak, iyi niyetli bütün Türk devlet adamlarının isteğine rağmen

görüşler

men Türk-Irak petrol dostluğu bir hayal olarak kalmaktadır. Böylece, enerji açığını* kapatmak için, «Türk'ye'nin dışa bağıllığı» «batılı şirketlere ve bu şirketlerin dünya çapındaki siyasetine bağıllık» şeklinde anlaşılmalıdır.

Parantezi burada kapatıyor-ve seminere dönüyoruz.

Haluk Ceyhan'ın bildirisin sunmasından sonra, semineri izleyenlerden ünlü özel teşebbüs destekçisi Profesör Halûk Cillov, 1950/70 yılları arasında ancak % 5,5'lik bir enerji arzı artışı sağlanabildiğini, bunun önümüzdeki dönemin ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli olmayacağını öne sürdü. Profesör, eski bakan ve MGP Partisi İstanbul İl Başkanı olan Fethi Çelikbaş ise, çeşitli kaynaklardan enerji sağlanmasının yararlı bir politika olduğunu,, Türkiye'nin enerji sorununun çözümünde petrole ağırlık verildiğine göre, ülkenin, mutlak surette, kendi Kendine yeterli olmak, kendi kaynaklarını bulmak zorunda olduğunu, bu konuya «cesaretli bir politika ile» eğilmek gerektiğini belirtmiş, komşu ülkelerdeki doğal gaz kaynaklarından yararlanma yollarının aranmasının şart olduğunu söylemiştir. Sayın profesörlerin bu tür eleştirme ve değerlendirmelerine k'at'ılmamak elde değil. Ne var ki, bunlar, gerçek siyasal ve ekonomik tikanıkları göremeyen insanların temennilerini andırmaktan öteye geçemiyor.

Diğer taraftan, seminere sunduğu tebliğde Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi Müdürü Profesör Dr. A. Y. Ozemre, «en iyimser tahminlerle» Türkiye'nin enerji ihtiyacını şu şekilde değerlendirmiştir :

2000 yılındaki enerji ihtiyacımız	27.500 Mw
1972 yılındaki kurulu enerjimiz	2.650 Mw
2000 yılına kadar enerji katkıları :	
— Linyitlerin	4.000 Mw
— Fuel-oil'ün	7.000 Mw
— Akarsularımızın	8.350 Mw
Toplam katkı	19.350 Mw
Kurulu enerji	2.650 Mw
Genel Toplam	22.000 Mw
Kurulu enerji açığımız	5.500 Mw

Profesör Özemre'nin hesaplanmasına dayanarak, 2000 yılındaki enerji açığımızın, bugünkü enerji üretimimizin iki mislinden daha büyük olduğu söylenebilmektedir.

Seminerde, enerji politikasını ve alınması gereken tedbirlerin tartışılmasına geçilmeden önce, petrol, kömür, hidrolik enerji ve geleceğin birincil enerji kaynakları konularını ele alan tebliğler okunmuştur. Bu konuları sırasıyla ve özetle yansıtmaya çalışalım :

4. PETROL SORUNU

TPAO Müşaviri olan fakat seminere şahsı adına davet edilen Rifat Beyazıt, yaptığı konuşmada, petrol ve petrol sanayii konularında genel, hatta basmakalıp bilgiler verdikten sonra, arama, üretim ve rafinaj alanlarında şimdiye kadar yapılmış olan çalışmalarını özetlemiş, bundan böyle nelere önem verilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Beyazıt'a göre, petrol sorunu bazı politikacılar tarafından istimsar edilmiş, gerçekler halka yanlış ve eksik olarak anlatılmıştır. Bu tutum, yapıcı olmadığı gibi, hiç bir fayda da sağlamamıştır. 6326 sayılı Petrol Kanununu'nda son değişiklik, 1957 yılında yapılmıştır (Konuşmacının

bu kanunu bir Amerika'nın hazırladığını ve bu adamın —George Ball'un—yalnız Amerika'lı değil, aynı zamanda yabancı petrol şirketlerinin adamı olduğunu bilmezlikten gelişi ve bu konuda tek bir yorum bile yapmaması da ilgi çekicidir!). Uygulamada görülen aksak yönlerin giderilmesi ve bazı maddelerin açıklığa kavuşması gerekli olmakla birlikte bu konuda çok dikkatli olunmalıdır Sayın Müşavir'e göre. «Riskli ve seyyaliyet isteyen petrol alanında devleti yalnız bırakmak doğru değildir. Türkiye'de deha fazla çok değişik görüşlerle arama yapılması gerektiğine inanıyorum.» diyen Beyazıt, üstü çok da kapalı olmaksızın, yabancı sermayenin sözcülüğünü yapmaktadır. TPAO'nun bir holding şekline getirilmesinin gerekli olduğunu, yeni kurulacak rafinerilerin kamu kuruluşlarınca gerçekleştirilmesini de savunan Beyazıt'a göre, petrol sorununun, çözümlenebilmesi için alınması gereken tedbirlerin başında «güvenilir bir ortamın idame ettirilmesi» gelmektedir. Kimin için «güvenilir bir ortam?»; artık onu da siz değerlendirin!

Seminere «yakıt» konusunda bir tebliğ sunan Orman Bakanlığı Müşaviri Hasan Asmaz ise, konuşmasında petrol sorununa da değinmiş ve «1970 yılı başına kadar memleketimizde 2012 adet petrol arama ruhsatı verilmiştir. Bu ruhsatlara dayalı arama sahası 9,2 milyon hektarlık bir kapsama sahiptir. Bu sahanın % 76,7'si petrol aranmasına çok müsait; % 13,8'i ise müsait sahadır.» demiştir. Fakat sayın Hasan Asmaz, bu «müsait» sahalarda niçin yeterince petrol bulunamadığı konusuna değinmek istememiştir. Bu noktada aklıma, Shell Şirketi Genel Müdürü'nün o zamanki bir petrol dairesi müşavirine, «biz istesek Türkiye'de petrol buluruz, hem de çok buluruz. Ama şimdilik bunu uygun bulmuyoruz!» sözü gelmektedir.

«Enerji politikası ile ilgili kuruluşları, Türkiye'de Durum» adlı tebliğinde, Enerji Bakanlığı eski müsteşarlarından Arif Onat ise, petrol enerjisi ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

«Memleketimizde ispatlanmış ham petrol rezervi 38,3 milyon ton olup, yaklaşık olarak 50 milyon ton taşkömürü eşdeğerindedir.» Şimdi gene aynı konuşmacının verdiği rakamlara dayanarak, 1969'dan geriye 5 yıl boyunca ham petrol üretim değerlerine bir göz atalım :

<u>Yıllar</u>	<u>Üretim miktarı (1.000 ton)</u>
1965	1.534
1966	2.040
1967	2.725
1968	3.103
1969	3.590

Görüldüğü gibi bu beş yıl içinde, yıllık üretim «ispatlanmış rezervlerin» onda birine bile yaklaşmamıştır. «İspatlanmamış» petrol rezervleri için ise kimsenin bir diyeceği zaten olmaz!

Aynı süre zarfında ham petrol tüketimi ise, yaklaşık olarak, 7-9 milyon ton dolaylarında ve artan bir tempo ile gelişmesine devam etmiştir. Konuşmacı Arif Onat, ileriki yıllar için ham petrol ihtiyacının şu şekilde tahmin edildiğini belirtmiştir:

<u>Yıllar</u>	<u>Ham petrol ihtiyacı (1.000 ton)</u>
1975	18.200
1980	34.400
1985	48.800

görüşler

Anlaşıldığına göre, ham petrol tüketimi önümüzdeki 13 yıl içinde «üssel bir fonksiyonu» andıran bir (trend) içinde artacaktır. Fakat bu artışın bir kısmının, Türkiye'nin bugünkü gelişmişlik düzeyi ile bağdaşmayan binek otomobili üretimi ile re dereceye kadar ilgili olduğu konuşmacı tarafından açıklanmamıştır. Oysa, ham petrol ve işlenmiş petrolün ne kadarının «lüks tüketim», ne kadarının da zorunlu ihtiyaç tüketimi» olarak kullanılacağına bilinmesinde, bugünkü imalat (özellikle otomotiv imalatı) politikasının eleştirilmesinde bir hareket noktası olabileceği bilinmekte olsa gerekir.

5. KÖMÜR SORUNU

Kömür konusunda bir tebliğ okuyan, TKİK* Genel Müdürü Behzat Firuz, memleketimizde son 15 yıl içinde enerji tüketiminin ortalama % 10 gibi bir artış gösterdiğini belirtirken, daha önceki konuşmacılarla ve özellikle Profesör Dr. Haluk Colliov'la çelişkiye düşüyordu (Çünkü daha önceki konuşmalarda bu oran, % 6'nın bile altında olarak kabul edilmişti). Firuz'un açıkladığına göre, 1971 yılında ticarî olmayan yakıtların payı toplam/n % 34, 5'ini bulmaktadır ve Türkiye'de birey başına tüketilen tüm enerji, taşkömürü eşdeğeri üzerinden yılda 860 kg/dan ibarettir. Dünya ortalamasının ise 1967 yılında 1539 kg. olduğunu buraya kaydetmekte yarar vardır. 1970 yılında ticarî enerji tüketiminde petrol ürünleri % 53,3; taşkömürü % 23,2; linyit % 17,9 ve hidrolik enerji % 5,6 oranlarındadır. 1950-1970 yılları arasında petrol tüketiminde 13 kat, taşkömüründe 1,6 kat, linyit kömüründe 7 kat hidrolik enerjide 25 kat bir artış görülmüştür.

Konuşmacıya göre, taşkömürü bir enerji kaynağı olarak önemini gittikçe yitirmektedir. Gerçektende, son hesaplar, ülkemizin taşkömürü ihtiyacının 1982 yılından sonra Zonguldak Havzası'ndan karşılanmasının mümkün olmadığını, yeni taşkömürü rezervlerinin bulunması gerektiğini göstermektedir. Kastamonu ilimizin batısında, Toroslar'ın kuzey ve güney eteklerinde ve doğuda Harzo ilçesi dolaylarında taşkömürü yataklarının bulunduğu sanılmaktadır.

Buna karşılık Türkiye' linyit yatakları bakımından zengin bir görünüm arz etmektedir. Toplam olarak 6 milyar ton kadar linyit rezervimiz vardır ve bunlar 47 bölgeye dağılmış bulunmaktadır. Hal'n linyit üretiminin % 70'ini kamu sektörü (TKİK), geri kalanını ise özel sektör gerçekleştiriyor. Buna karşılık özel sektörün kontroiundaki rezervler toplam rezervlerin % 60'ının üstündedir. (Bunu bakanın televizyondaki açıklamasından öğrenmiş bulunuyoruz). DemeK oluyor ki üretim ile rezerv kontrolü arasında tam bir ters orantı ilişkisi bulunmaktadır.

TKİK Genel Müdürü Firuz, Türkiye'de kullanılmakta olan toplam enerji içine % 24 oranında «ithal enerjisi» bulunduğunu (başka bir deyimle Türkiye'nin şimdilik % 24 oranında dışa bağlı bulunduğunu) da belirtmiş, ilerde dışa bağıllık oranının ne şekil alacağı sorusunu ise cevaplamaya gerek duymamıştır. Bununla birlikte, konuşmacı, ilke olarak «tüm enerji ihtiyacının millî kaynaklardan karşılanması gerektiğini» de öne sürmeden edememiştir. Ne var ki, böyle bir ilkenin özlemi içinde bulunmak başka şeydir, bunun gerçekleşmesi için gerekli kesin «petrol politikasını» saptamak ise büsbütün başka bir şeyi. Gene de böyle bir ilkenin gerçekleşmesinde kömüre büyük bir pay düşüğünü belirtmekle yetinen Behzat Firuz'un, özlem planında da olsa, ulusal bir tutum içinde bulunduğu belirtilebilir.

Ancak, taşkömürü için büyük bir yatırım gerekmektedir: her ton kömür için 900 - 1.000 TL gibi büyük bir tesis yatırımı ve gene her ton kömür için 30 TL idame yatırı-

* TKHC >= Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu

görüşler

rımı gerekiyor. Genel Müdüre göre, linyit zamanla tezeğin yerini almalı ve bugün yakıt olarak kullanılan 15 milyon ton tezek toprağa gübre olarak verilmelidir. Bunun tarımda yaratacağı katma değer 2-2, 5 milyar TL'ni bulmaktadır. Bütün bu özelemler de iyi ama, bugün daha büyük şehirlere bile gerekli linyiti veremiyen bir kamu ve özel kesim düzeninin, yarın köylere kadar, linyit dağıtması pek de gerçekçi olmayan bir varsayım olarak kalmaya hükümlü değildir? Tezektan linyite geçiş işi büyük bir makro ekonomik ve makro sosyolojik yapı değişikliğini gerektirmez mi? Böyle bir yapı değişikliğinin ise neleri gerektirdiği iyice hesaplanmalıdır. Başka bir deyimle konu, bu noktada da, yalnız teknik çözüm kabul edecek cinsten bir konu değildir ve kökiü siyasal, sosyal çözümler beklemektedir.

Konusu gereği, TKİK genel" müdüründen beklenen bir şeyi, daha önce sözünü ettiğimi; konuşmasında Hasan Asmaz yapmış ve Türkiye'nin taşkömürü ve linyit üretim hedeflerini aşağıdaki tablolarda belirlendiği üzere tahmin ettiğini belirtmiştir:

TAŞKÖMÜRÜ ÜRETİM HEDEFLERİ (1.000 ton)

Taşkömürü üretim hedefleri (1.000 ton)

Tür	1972	1977	1982
Tüvenan	9.430	11.800	13.900
Satılabilir	6.030	7.600	9.100

LİNYİT ÜRETİM HEDEFLERİ (1.000 ton)

Havzalar	1972	1977	1982
Tunçbilek	1.800	2.400	3.000
Soma	900	1.200	1.400
Çorum	300	300	300
Beypazarı	500	500	500
Seyitömer	3.400	3.500	3.600
Elbistan	—	5.000	10.000
Özel Sektör	300	4.000	5.500
TKİK Diğer Havzalar	—	1.000	1.500
Toplam	9.900	17.900	25.800

Yukardaki tabloların ortaya koyduğu toplu gerçek, taşkömürü üretim hedeflerinin önümüzdeki 10 yıl içinde ancak % 30 dolaylarında bir artış göstermesine karşılık, linyit üretim hedeflerinin % 250'yi aşkın bir ilerlemeyi öngörmeleridir. Linyitte özel sektör için öngörülen hedefler ise 3. Plan döneminde % 33, 4. Plan döneminde ise! % 84 (1972'ye göre) veya % 37.5 (1977'ye göre) gibi çok düşük hedeflerdir (Bu noktada sayın Bakan Komanoglu'nun 19 Temmuz 1972 gecesi televizyondaki açık oturumda yaptığı açıklamayı, yani linyit rezervlerinin özel sektör elindeki bölümünün daha büyük olduğu gerçeğini bir kere daha hatırlayalım). Özel sektörün linyit üretim hızı kamu rektörünün dörtte birinden daha düşük olacaktır önümüzdeki iki plan döneminde... Bu bile tek başına, verilmiş ulusal üretim hedefleri ışığında bütün linyitlerin kamulaştırılması şeklindeki bakanlık jürüşünü doğrulayan sağlam bir tutanaktır, sanıyoruz.

görüşler

6. HİDROELEKTRİK SORUNU

Seminerde kısa bir konuşma yapan Devlet Su İşleri Genel Müdür Yardımcısı Müfit Kulen, Türkiye'de hidroelektrik enerjisinin varlığının ve öneminin eskiden beri bilindiğini ve ancak son 20 yıl içinde bu alana önemli adımlar atıldığını (yani beylik bilgileri) belirttikten sonra, termik santrallerle hidroelektrik santraller arasında, «dışa bağıllık açısından» bir karşılaştırma yaptı. Konuşmacıya göre, birinci tip santrallerin kurulması için % 75 oranında yabancı malzeme ve hizmete ihtiyaç duyulmaktadır. Başka bir deyimle, bir termik santral kurabilmek için gerekli toplam yatırımın % 75'i o yatırımın dış finansman ya da döviz ihtiyacı olarak belirmektedir. Buna karşılık, hidroelektrik santrallerin, dış bağıllık oranları % 40 dolaylarında kalmaktadır. Bu bakımdan, termik santraller yerine, hidroelektrik santrallerin seçilmesinin dış ödemeler dengesi üzerindeki etkileri daha olumludur, denilebilir. (Ancak konuşmacı, kıyaslamayı yalnız yüzde üzerinden) yapmış, toplam yatırım tutarları üstünden bir değerlendirme yoluna gitmemiştir. Seminerde de kimse bunun farkına varmamıştır. Örneğin, hidroelektrik santrali 100 birim, bir termik santral 50 birim yatırımı gerektiriyorsa ve her ikisi de aynı enerjiyi sağlıyorsa konuşmacının hesabı boşa gidecektir!).

Müfit Kulen, konuşmasında, ödemeler dengesi ile ilgili bir başka noktaya daha değinmiştir : «1975/82 yılları arasında Türkiye'de-beklenen enerji açığının fuel-oil termik santralleri ile karşılanması yoluna gidilirse, sadece bu enerji için bugünkü rayiçle, 45 milyon dolar civarında bir ithalat yapılması gerekir.» Türkiye'nin, hidroelektrik potansiyel bakımından Avrupa ülkeleri arasında 3. sırayı aldığını da belirten konuşmacı (başka bir konuşmacıya göre 4. sırayı almaktayız), önümüzdeki yıllarda, bu alanda yatırımlar büyük bir uygulama alanı bulacaklardır.

Türkiye hidroelektrik santrallerinin 1985 yılına kadar gösterecekleri üretim kapasiteleri aşağıdaki tabloda görülmektedir (konuşmacı Arif Onat'ın yukarıda sözünü ettiğimiz tebliğinden alınmıştır) :

HİDROELEKTRİK POTANSİYELİNDEN FAYDALANMA :

Yıl	<i>Kurulu</i> güç Mw	Üretim Milyon Kw/h	Hidrolik potansiyelin kullanılma oranı % olarak
1950	17.9	30.1	0.05
1960	411.9	1001.4	1.44
1965	505.6	2179	3.14
1969	703	3456	4.97
1975	2168	1003/	14.44
1985	5964	28930	41.62

Hidroelektrik santrallerin yatırım hesaplarında «istimlak bedelleri» konusu bu konuya değinen konuşmacılar tarafından dikkate alınmamıştır; arazi fiyatlarının hızla arttığı ve nehir kıyılarının hemen tamamen özel mülkiyet konusu arazilerle kaplı olduğu bir ülkede böyle bir hesaba yapmamak dikkate değer bir dalgınlık eseri olsa gerektir.

7. GELECEĞİN ENERJİ KAYNAKLARI SORUNU

Yukarıda Profesör Dr. A.Y. Özemre'nin tebliğinden söz etmiştik. Gerçekten de seminere

ilgi çekici bir tebliği sunan Ozemre, geleceğin primer enerji kaynakları üstünde durmuştur. 2000 yılında geleneksel enerji kaynaklarıyla (katı ve akaryakıtlar, hidroelektrik gibi) karşılanamayacak bir enerji açığımız olacağını ve bunun 5.500 Mw'ı bulacağını açıklayan profesör, açığımızın ancak «nükleer enerji» ile kapatılabileceği görüşünü savunmuştur. «1980 yılından itibaren kurulacak olan nükleer santrallarda tamamen yerli uranyumu nükleer yakıt olarak kullanmak suretiyle bu açığı kapatmak mümkündür. Bunun için, 1980-85 döneminde 2 x 500 Mw'lık bir nükleer santralin, 1987-92 döneminde 2 x 750 Mw gücünde bir santralin ve 1992-97 döneminde 3 x 1.000 Mw gücünde bir başka nükleer santralin kurulması zorunluluğu vardır. MTA'nın yaptığı hesaplara göre, yurdumuzda 3200 ton uranyum ve 4500 ton, kadar da toryum rezervi tespit edilmiştir.»

Konuşmacıya göre, nükleer enerjinin yanısıra güneş enerjisinden yararlanma yoluna da gidilebilir. Özellikle 100°C civarındaki uygulamalar için güneş enerjisinden faydalanmayı sağlayan özel kolektörlerin hem ilk yatırım masrafları düşüktür, hem de bakımları yok denecek kadar azdır. (Konuşmacı geleceğin primer enerji üretimini incelerken özellikle dış ödemeler sorunu üstünde hiç durmamıştır). Profesör Özemre'ye göre, enerji kaynağı olarak doğal gazlardan ve rüzgardan yararlanmak da mümkündür. (Ülkemizde, seminer konuşmacılarından Hasan Asmaz'ında belirttiği gibi, işletmeye elverişli olduğu saptanan doğal gaz henüz rastlanmamıştır; kimbilir belki de rastlamak istemeyenlerce aramakta olduğu için!). Doğal gaz konusunda bilinen tek istisna 5. Siirt Bölgesin'de açılan bir kuyuda işletmeye elverişli gaz bulunmuş ve ilk deneyler günlük verimin 283,206 m³ dolaylarında olduğunu ortaya koymuştur. Ne var ki, bu kaynaktan bugüne kadar yararlanmak mümkün olamamıştır.

Enerji sektörü yatırımlarında karar kriterleri:

Çeşitli enerji kaynaklarından hangilerine, ne büyüklükte ve nasıl bir zaman perspektifi içinde yatırım yapılacağı ve yatırımların yerel ve bölgesel dağılımı konularında karar verebilmek için birtakım hareket noktalarına, ilkelere ya da ölçütlere (kriterlere), gereksinim vardır. Ancak böyle bir takım sağlam ilkeye ya da ölçütlere dayanıldığı sürece tu tarh bir enerji politikasının benimsenmesi mümkün olur. Seminere katılanların tümü, Türkiye'de böyle bir tutarlı enerji politikasının bugüne kadar izlenemediğini oybirliği ile kabul etmiş görünüyorlar.

Yatırım ölçütleri konusunda seminere iki tebliğ sunulmuştur. Bunlardan biri yerli (Dr. Korkut Özal ile Dr. Bozkurt Özal'ın ortak tebliği) diğeri yabancı bir tebliğ idi (Dünya Bankasından D. Anderson'un tebliği). Birinci tebliğde ulaşılan sonuçları şöylece özetlemek mümkün :

1. Fiyat politikası rasyonelleştirilmeli ve fiyatlar her türlü enerji kaynağından sağlanan kWh satış fiyatı uzun dönemde eşitlenecek şekilde ayarlanmalıdır (noe-klasik marjinal maliyet fiyatlandırması yöntemi). Konuşmacılar bölgelere veya sektörlere göre fiyat farklılaştırması konusu üstünde durmamışlardır.

2. Yatırım projelerindeki projeksiyon süreleri yaklaşık olarak 10-15 yıl mertebesinde olmalıdır.

3. Türkiye'nin toplam enerji tüketimi, tipik bir proje üretimini kolaylıkla emebilecek şekilde yüksek bir seviyeye erişmelidir.

görüşler

4. Maliyetlerin döviz kısımları gölge fiyatlarıyla (yani dövizin resmî kurundan daha yüksek bir kurla, diyelim 1 \$, = 20 TL üzerinden) hesaplanmalıdır.
5. Projenin ön yapılabilirlik (fizibilite) etüdüleri, öngörülen talebin çok üstünde bir sayıda proje için yapılmalıdır. Böylece bir çok alternatif ortaya çıkmış olacaktır.
6. Değişik enerji türleri için talep fonksiyonları tesbit edilmelidir. Toplam enerji talebi sektörel seviyede yapılan hesaplarla bulunmalıdır.

Dünya Bankası uzmanı D. Anderson'un önerdiği karar ölçütleri ise özetle şöyledir :

1. Optimum yatırım programı iki aşamalı olmalıdır : birinci aşamada hidro ve linyit kaynakları dengeli bir biçimde kullanılmalı, ikinci aşamada ise petrol ve nükleer enerji dengeli bir biçimde kullanılmalıdır.
2. Ekonomi açısından yapılabilir olan tesisler şunlardır: 1970'lerin sonu ve 1980'lerin ortası itibariyle, kapasiteleri tutarı 2.800 Mw'ı bulan ve aynı zamanda 700.000 hektar toprağı sulayabilecek Karababa, Gölköy ve Karakaya gibi Aşağı Fırat Projeleri. 1970'lerin sonu, 1980'lerin sonu itibariyle 30 ayrı yerde, toplam kapasiteleri 2.500 MW'ı aşan küçük ve orta boy projeler ve bunlara ek olarak 52 yerde toplam MW'lık marjinal projeler.
3. Linyit konusunda kriter: Elbistan rezervleri tamamen işletilmelidir. İlerdeki yıllarda Tunçbilek üretiminin genişletilmesi ile desteklenmesi salık vsrilir. Fakat daha önce, rezerv güvenilirlik etüdüleri yapılmalıdır.
4. 1975-80 döneminde, yaklaşık olarak 1.000 MW enerji, linyit yakan santrallardan elde edilmelidir. 1980-85 döneminde 2.000 MW'lık linyit enerjisi tesisi kurulmalıdır. Görüldüğü gibi, birinci tebliğ daha çok küçük çaplı (mikro), ikinci tebliği ise büyük çaplı (makro) kriterler getirmeğe çalışmaktadır. Fakat her iki tebliğin getirdiği kriterlerin de «taktik» nitelikte olduğu, geniş bir düşünce çerçevesi içinde enerji politikasını yönlendirme niteliğine sahip olmadıkları da açıktır. Arz fonksiyonlarının ve maliyet etüdülerinin irdelenmesi konusunda önemli ipuçları vermedikleri için, bu kriterler yalnız üretim güçleri konusuna eğilmekte bile eksik kalıyorlar. Oysa, her konuda olduğu gibi, enerji konusunda da üretim iliskileri ve bunların başında mülkiyet ilişkileri (özel sektörün elindeki linyit yatakları, özel mülkiyet altındaki topraklar ve bunların istimlak edilmeleriyle ilgili konular) ele alınmış değildir. Ayrıca, enerjinin ekonomik ve fizik yüzeyel dağılımı gibi konularla da ilgilenilmediği anlaşılmaktadır. Bizim kanımıza göre, konu önce ikiye ayrılmalı, üretim güçleri ve ilişkileri olarak incelenmeli, sonra da üretim güçleri, üretim, dağılım ve tüketim gibi üç aşamalı bir yaklaşımla aydınlatılmıydu. Bunlar çeşitli alternatifler halinde belirtilmeli ve sonra bunların toplu tartışmasını mümkün kılacak ve bir seçim olanağı verecek kriterler üzerinde durulmalıydı. Başka bir deyimle, önce birtakım ön kriterler konmalı, sonra bunların ışığında çeşitli alternatifler gösterilmeli ve ancak bunların irdelenmesinden sonra gerçek kriterlere ulaşılmalıydı. Bu çalışma ise ancak bir ekiple, içinde uzman bir iktisatçı olan bir ekiple yapılabilirdi. Aksi halde böyle, büyük bir anlam taşımayan ve ders kitabı bilgisi niteliğinde «kriterler» yığnında kalınmaktan öte birşey yapılamaz. Tekrar edelim ki, kriter seçiminde üretim ilişkilerini (ki bunların içine petrol kanunu, yabancı sermaye gibi unsurlar da girer) mutlaka dikkate almak gerekir; ayrıca, Türkiye'nin bugünkü dış ekonomik ilişkilerinde karşılaştığı finansman ihtiyacı nedeniyle söz ve karar sahibi bulunan Dünya Bankası, OECD, Avrupa Yatırım Bankası, Konsorsiyum ve Ortak Pazar gibi kuruluşların bu konulardaki tutumları da ir-

deleme ve eleştirme konusu yapılmalıydı. Çünkü Türkiye'de, özellikle enerji gibi altyaol yatırımlarında bu gibi kuruluşların oyuna başvurmadan almaca* kararlar ilerde birtakım darboğazlar yaratabiliyor. Yok eğer, «biz yatırım kararlarımızı kendi başımıza verecek nitelikteyiz» denilebiliyorsa, bu da ayrıca ve açıkça belirtilmeliydi.

«Alınması gereken tedbirler»:

Seminerde, uzun dönemli, sıklık değişmeyen ve tutarlı bir enerji politikasının bulunmayışı eleştiri konusu yapılmış bulunmaktadır. Alınması gerekli tedbirlerin bir dökümünü veren Arif Onat, bu konuda açık ve anlaşılır bir politikanın eksik'liğini belirttikten ve bazı politikacılara çattıkfan sonra somut önerilerini şu şekilde sıralamıştır :

«1. Arama ve ham petrol üretimi konusunda, petrol şirketlerine gerekli güveni sağlama zorunluluğu vardır. Bunun için şirketler arasında bir ayırım gözetilmemeli, devlet şirketlerine bir üstünlük tanınmamalıdır. Yabancı sermaye ve bilginin yurdumuzda petrol arama ve işletmesini cazip bulması yönündeki teşvik unsurları yeniden düzenlenmelidir. Ancak kanunun maksadı değiştirilmemeli, —petrol kaynaklarının hususi teşebbüs eli ve yatırımları ile geliştirileceği - maddesi aynen kalmalıdır. Her meselede olduğu gibi, petrolde de, batıda tatbik edilen usullerin adaptasyona zorunluluğu gözden uzak tutulmamalıdır.»

«2. Kamu sektörünün petrol faaliyetleri te< elden idare edilmelidir. Özel hukuk hükümlerine tâbi bir ana şirket, tâli şirketler kurmalı, bunların sermayelerinin % 50'sinden fazlasına sahip olmalı ve işler bu tâli şirketler eliyle yürütülmelidir... Bu ana şirket TPAO olabilir.»

«3. Esasen özel hukuk kuralları içinde yürütülmesi uygun olan petrol faaliyetleri için, devletin yol gösterici olması, ortamı her bakımdan emniyetli kılması, kamu kuruluşları ile kanuna uygun, etkili bir denetimde bulunması yeterlidir. Ayrıca, petrol faaliyetleri konusunda karar verme yetkisi olan organların yetki sınırları iyice belirlenmeli ve yetki tedahülleri ortadan kaldırılmalıdır..

«4. Özel sektör-kamu sektörü ilişkileri yeniden düzenlenecek şekilde Petrol Kanunu değiştirilmeli, maden kanunu ise yeniden hazırlanmalıdır.

«5. Başbakanlığa bağlı Atom Enerjisi Komisyonu, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'na bağlanmalıdır.»

Arif Onat'ın bu sözlerinden seminerin tertiolenme amaçlarından biri iyice anlaşılmaktadır: petrol politikasında yeni yönetime daha özel sektörcü ve daha yabancı sermaye taraftarı bir görüşü benimsetmeğe çalışmak, TPAO'yu parçalayarak etkisini azaltmak ve Atom Enerjisi Komisyonu'nu daha kolay etkilenebilir bir hâle koyma< ve ilerde atom enerjisi santralleriyle ilgili ihalelerde daha kolay etkili olabilmek v.b.

Yakıt enerjisi konusunda alınması gereken tedbirlere değinen Hasan Asmaz ise özetle şunları önermektedir :

«1. Uzun vadeli enerji ve yakıt politikasının esasları tesbit edilmeli, bölgesel planlar hazırlanmalıdır.»

«2. Çeşitli yakıt nraçlarının, yakıt türleri itibariyle en verimli tiplerinin tesbiti ile diğerlerinin imalatı yasaklanmalıdır.»

«3. Linyitte fabrikasyon yoluna gidilmeli ve linyit koku îmal ed'îmelio'ir. Özellikle Ankara için bunu imal edecek bir tesise ihtiyaç vardır».

görüşler

«4. Endüstri Merkezleri kurulurken, kullanacakları yakıt tipinin DPT tarafından, enerji politikasına uygunluğu araştırılmalıdır.»

Görüldüğü gibi, sayın Hasan Asmaz'ın yakıt konusundaki önerileri de genel sözlerden ibarettir. Uzun vadeli politikaları kim, hangi üretim gücü ve üretim ilişkisi ilkelerine göre hazırlayacaktır? sorusu havadadır. Linyit konusundaki özel sektör yataklarının rasyonel işletilmesi konusu havadadır. DPT'nin yakıt tipini enerji politikasına (hangi politikaya) uygunluğunu araştırması yetecek midir? DPT bu konuda emredici hükümler mi, özendirici hükümler mi, yol gösterici hükümler mi koyacaktır? Bu sorunun karşılığı da belli değildir.

8. SONUÇ

Tam bir özel sektör ve yabancı sermaye avukatlığı şeklinde, bir kapalı av alanı şeklinde geçen seminer, bazı gerçekleri, bazı rakamları da ortaya koymadan edememiştir. Çünkü söz konusu olan «bilimsel bir örtü altında svukatlık etmektir.» Yoksa böyle bir örtü olmaksızın kimse, artık çıkarları yönünden politikayı kolay kolay savunmamaktadır.

Seminerdeki ayrıntı!, konularla ilgili eleştirilerimizi yazının içine serpiştirmiş bulunuyoruz. Bunları bir kere daha tekrarlamak gerekli değildir. Ancak, enerji konusunun gerçek sahiplerinin, bu konuyu kamu oyuna mal eden politikacı, profesör ve yazarların seminere, dinleyici olarak bile çağrılmamaları, bir taktik başarı olsa bile bir stratejik hatadır. Bu hata da semineri düzenleyenlerin gerçek amaçlarına ulaşmalarında sınırlayıcı bir etken olabilir.

Seminerden de anlaşıldığı gibi, Türkiye'nin enerji sorunu büyük bir sorundur ve çözüme bağlanması için sınırsız, ekonomik, sosyal ve hukuki pek çok yapı değişikliğine, köklü derişikliğe ihtiyaç vardır. Bu derişikliklerin neler olduklarını, açık bir demokrasi içinde enine boyuna tartışmanın olanaklarını! elde etmek için çalışmak zorunluluğu vardır. Elbette ki yurtseverler, bütün konuların gerçek sahipleri, bunları yabancı sermaye savunucularının tekeline bırakmayacaklardır. Konuları dikkatle izleyecekler, örtüleri kaldıracaklar ve kimin neyi için savunduğunu kamu oyuna açıklama görevlerini yerine getirmekten kaçınmayacaklardır.

Zaten şu temel gerçekler? büyük bir aydın teknisyen kesimi iyice öğrenmiş bulunuyor :

1. Yabancı sermaye Türkiye'de yeterli petrol bulmak istemiyor. (Kesin).
2. Özel sektörün elindeki linyitler iyi işletilmiyor. Geçen kış olduğu gibi, her fırsatta fahiş fiyatla (inyit satmak için özel sektör daima pusudadır. Bu bakımdan linyit yatakları kamulaştırılmalar ve Anayasanın 130. maddesinin 1. fıkrasına göre devletin bu kamulaştırmalarda tazminat ödemesi gerekmediği, tıpkı Sayın Bakan Nrti Kodamanoğlu'nun savunduğu gibi, savunulabilir. (Kesin).
3. Enerji konusu geniş bir çerçevede içinde ele alınmalı, bu alanda tam karar bağımsızlığı sağlanmalıdır. (Kesin).
4. Türkiye, kendi yerli bilgi ve sermayesiyle enerji konusunu çözümlenecek güçtedir. (Bu da kesin).

Geriye kalıyor, bu işleri çözümlenmenin yöntemi ve yordamı. Bu da kesin ama, şimdilik kesin değilmiş gibi görünüyor!